

1906

ІСТОРІЯ

В ШКОЛІ

ХТО ЗУШИНИТЬ АГРЕСІЮ?

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

№4'2003
КВІТЕНЬ

ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

№ 4'2003

Науково-методичний журнал.

Індекс видання 74654.

Виходить щомісяця.

Свідомство про державну реєстрацію —
серія КВ №1376.

Видавництво «Етносфера»

03035 м. Київ,

а/с 59, конт. т. (044) 248-52-43.

E-Mail:etnos@i.kiev.ua

Видавець: **Національний
педагогічний університет
ім. М. Драгоманова.**

Шеф-редактор:

Юрій Войцеховський

Редакційна колегія:

Володимир Абаїмов

Анатолій Булда

Едуард Вільчковський

Дмитрій Злепко (Мюнхен)

Людмила Калініна

Костянтин Кондратюк

Володимир Комаров

Віктор Король

Михайло Красовицький

Фелікс Левітас

Гжжжж Мазур (Краків)

Ольга Малій

Петро Панченко

Павло Полянський

Олена Пометун

Олександр Ресит

Владислав Анджей Серчик (Варшава)

Володимир Сотниченко

Геннадій Стрельський

Олександр Сушко

Сергій Тимченко

Сергій Троян

Федір Турченко

Петро Чернега

Галина Швидько

Виданню часопису сприяють:

ЗМІСТ

Університет знань

Геннадій Корольов.

Баштанська повстанська республіка

1

**Віктор Король,
Володимир Перерва,
Андрій Пошкурлат.**

До історії виникнення і діяльності
біржі в Україні + іст. картою.

6

Педагогічний колегіум

Лариса Березівська.

Проблема реформування шкільної освіти
у працях українських педагогів 1917-1919 рр.

10

Творча майстерня

13

Олена Пометун, Нестор Гупан.

Сучасні підходи до змісту шкільного підручника з історії

Володимир Комаров.

Наступність в системі методів навчання

16

21

Роман Пастушенко.

Теорія рівнів навченості як основа
діагностування навчальних досягнень учнів з історії

Біля класної дошки

Володимир Сотниченко, Ольга Ільюшина.

Продовжуємо вивчення курсів історії
України і всесвітньої історії у 8 класі.

Тема: «Боротьба козацтва
з турецько-татарською агресією».

Тема: «Реформація».

27

Олександр Гісем, Олександр Мартинюк.

Міжнародні відносини (10 кл.).

Урок 1. Утворення перших вогнищ Другої світової війни.

Урок 2. Ліквідація Версальської системи. Створення
блоку Берлін—Рим—Токіо.

Урок 3. Політика «умиротворення» агресора та її крах.

34

Іда, Ніна Загребельна.
1-й устрій та господарське
країні в XIV—XV ст. (7 кл.)

42

Музей

Ісуса. Київ у 2-й пол. XIV — 1-й пол. XV ст.

44

Наша книгарня

Віктор Король. Відроджуючи наше історичне минуле

НАСТУПНІСТЬ В СИСТЕМІ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

За характером спільної пізнавальної діяльності вчителя та учнів всі методи навчання історії поділяються на репродуктивні, реконструктивні та проблемні. Дослідження автора цієї статті доводять, що той чи інший елемент змісту історичної освіти формується лише відповідним методом навчання. Так, наприклад, такий елемент змісту історичної освіти, як історичні факти, формується лише в процесі використання репродуктивних методів навчання. Відповідним чином, історичні поняття можуть бути сформовані реконструктивними методами. Що ж стосується історичних знань на рівні законів, то їх формування можливе лише проблемними методами навчання історії.

Дослідження автора цієї статті також показали, що формування історичних знань на рівні цілісних історичних теорій в межах загальноосвітньої школи настільки ускладнене, що виникає враження, що таке формування просто неможливе. Ефективність застосування того чи іншого методу у навчанні історії залежить від особливостей пізнавальної діяльності як вчителя, так і учнів. Так, наприклад, застосування репродуктивного методу часто не веде до бажаного результату. Формування історичних знань навіть на фактологічному рівні не відбувається. Причина цього криється перш за все у викладацькій діяльності вчителя, а потім вже у навчальній діяльності учнів. Викладацька діяльність вчителя ставиться в даному разі на перше місце, тому що вона є провідною у навчальному процесі. Саме вона спрямовує навчальну діяльність учнів. Суть використання в процесі навчання репродуктивного методу полягає в тому, що вчитель спочатку повідомляє учням певну історичну інформацію, а потім вимагає її відтворення за допомогою питань на кшталт «Пригадайте, коли це було...?» або «Що відбувалося в країні у... році?» В такому випадку від учнів вимагається відтворення саме навчальної історичної інформації, а не засвоєних історичних знань. Останні ж являють собою певним чином перебудовану навчальну історичну інформацію. Саме такої перебудови по перетворенню навчальної інформації в знання не відбувається. Тому історичні знання не

формується навіть на первинному фактологічному рівні. Адже для первинного формування історичних знань учнів на фактологічному рівні викладацька діяльність вчителя повинна щось змінитися. Вчитель має не просто повідомляти навчальний матеріал, а по ходу його повідомлення звертатися до учнів з риторичними питаннями. Такі питання не передбачають відповідей школярів, але суттєво змінюють позицію учнів у навчальному процесі, створюють таку ситуацію, коли учень змушений уважно слідувати за ходом думки вчителя та подумки здійснювати хоча б незначну перебудову навчального матеріалу. Саме використання риторичних запитань приводить до того, що навчальна історична інформація перетворюється в знання. Щоправда, такі знання ще доволі неглибокі, але вони вже певним чином усвідомлені та знаходяться на рівні усвідомлених історичних фактів. А саме формування історичних знань на фактологічному рівні і є метою використання репродуктивного методу навчання. Так досягається рівновага між викладацькою діяльністю вчителя та відповідною пізнавальною діяльністю учня, створюються необхідні передумови для подальшого формування історичних знань на більш високому, понятійному рівні. Відомо, що без належного засвоєння історичних фактів неможливе формування історичних понять та засвоєння історичних законів. Використовуючи у повідомленні навчального матеріалу риторичні питання, вчителю після кожного з них обов'язково треба витримувати певну паузу, під час якої учні певним чином обмірковують повідомлення вчителя. Витримавши таку паузу, вчитель сам відповідає на поставлене щойно питання та продовжує виклад навчального матеріалу.

Наступним елементом змісту історичної освіти є історичні поняття. Дослідженнями автора цієї статті встановлено, що вказаний елемент змісту історичної освіти формується завдяки використанню в процесі навчання реконструктивних методів навчання. Але емпіричні спостереження показали, що в масовій педагогічній практиці використання реконструктивних методів навчання не орієнтується на формування саме історичних понять. Причина та-

кого явища полягає у порушенні балансу між викладацькою діяльністю вчителя та навчальною діяльністю учнів. На практиці це виглядає так. Спочатку вчитель сам викладає певний історичний матеріал. Потім або вимагає від учнів його певної перебудови, не показавши, як цю перебудову здійснити, або, не задовольнившись відповідями школярів, сам перебудовує навчальну історичну інформацію. Таким чином, між діяльністю учнів та вчителя знов виникає неузгодженість. Для того, щоб уникнути такої ситуації, треба позиції вчителя та учнів дещо змінити. А саме: зниження позиції вчителя в процесі навчання повинно компенсуватися підвищенням ролі учня. Спочатку вчитель має повідомити певну навчальну інформацію, а потім створити таку ситуацію, коли учні змушені здійснювати перебудову повідомленої інформації. Але на цей раз вже не подумки, як це мало місце в разі використання у навчанні репродуктивного методу, а в реальній дійсності. Саме така зміна навчальної позиції учнів в процесі навчання веде до перетворення навчальної історичної інформації в історичні знання на понятійному рівні. Досягти ж відповідних змін у навчальній позиції як вчителя, так і учнів можна шляхом використання у навчальному процесі такого методичного прийому, як *текстові порівняльні таблиці*. В таких таблицях мають бути до того ж чітко визначені лінії порівняння тих чи інших історичних явищ або процесів. Подальшим розвитком системи методів навчання історії є проблемні методи. Саме завдяки їх використанню історичні знання учнів піднімаються на більш високий рівень, а саме на рівень розуміння історичних закономірностей. Підкреслимо ще раз, що завдяки використанню проблемних методів навчання історичні знання учнів піднімаються на якісно новий рівень, на рівень розуміння історичних закономірностей. Але в масовій педагогічній практиці дуже часто проблемні методи не спрацьовують належним чином. Причин такого становища багато. Одна з них полягає в неадекватності позицій вчителя та учнів у навчальному процесі. Розглянемо одну з типових ситуацій. Викладацька позиція вчителя змінюється від простої постановки проблеми в процесі проблемного викладу матеріалу до застосування частково пошукового методу. Тепер же вчитель вимагатиме від учнів активної розумової діяльності в процесі розв'язку поставленої ним проблеми. Такі зміни у позиції вчителя не ведуть до відповідних змін у навчальній позиції учнів. Дуже часто школярам здається як в першому, так і в

другому випадках, що вчитель все робитиме сам. Для того, щоб змінити навчальну позицію учнів на протилежну, доцільно застосувати такий методичний прийом, як *евристична бесіда*. Саме в такий спосіб можна суттєво підвищити теоретичний рівень знань учнів та підняти їх з фактологічного рівня на понятійний. А потім вже, спираючись на нього, формувати в учнів розуміння історичних закономірностей. Таким чином, процес формування історичних знань передбачає послідовний перехід від репродуктивних методів навчання до проблемних. Відповідно, змінюються і методичні прийоми: від риторичних запитань до текстових порівняльних таблиць і далі до евристичної бесіди. Все вище сказане можна узагальнити, наприклад, у такій таблиці.

Таблиця 1. Наступність у використанні методів навчання історії.

Елемент змісту історичної освіти	Методи навчання	Методичні прийоми
Історичні факти	Репродуктивні	Риторичні запитання
Історичні поняття	Реконструктивні	Текстові порівняльні таблиці
Історичні закони	Проблемні методи	Евристична бесіда
Історичні теорії	Методика формування знань на рівні теорій не з'ясована	

Продемонструємо, як практично реалізуються в процесі навчання історії виявлені залежності на прикладі питання, присвяченого виникненню українських політичних партій наприкінці XIX — початку XX століття. Дюча програма з історії України передбачає вивчення цього питання в два етапи. Спочатку учні опановують навчальний матеріал про виникнення політичних партій Галичини, а потім — Наддніпрянщини. Відповідний матеріал міститься у двох параграфах підручника. (Ф.Г.Турченко., В.М.Мороко. Історія України. Кінець XVIII— початок XX століття. — К.: Генеза, 2002. § 37 «Утворення українських політичних партій Галичини» та § 47 «Створення і початок діяльності українських політичних партій Наддніпрянщини».) Результати аналізу навчальної історичної інформації вказаних параграфів представлені в **таблиці 2**.

Оскільки стрижневим поняттям в даному разі є поняття «*політична партія*», далі розкриємо конкретні шляхи його формування в процесі навчання. Зауважимо також, що всі інші поняття, наведені в таблиці 2, мають підпорядкований характер стосовно поняття «*політична партія*». Розпочинаючи урок, присвячений ви-

никненню політичних партій Галичини, **вчитель** повідомляє наступне. В другій половині XIX століття в результаті розвитку ринкових відносин в Галичині відбулися значні суспільні зрушення. Замість традиційного суспільства з його соціальною структурою розвивалося ринкове суспільство. Основними прошарками його вже були підприємці та наймані робітники. Незабаром виникли і такі організації, як політичні партії. Після цього **вчитель** звертається до учнів із риторичним запитанням: *що ж таке «політична партія»?* Практика навчання свідчить,

Таблиця 2. Аналіз змісту навчальної історичної інформації.

Історичні факти	Історичні поняття	Історичні закони	Історичні теорії
1890 р. Виникнення РУРП. 1899 р. Виникнення УНДП. 1899 р. Виникнення УСДП. 1900 р. Виникнення РУП. 1902 р. — виникнення УНП. 1904 р. — УДП, УНП. 1904 р. — Українська соціал-демократична спілка. 1905 р. Перетворення РУП в УСДРП.	Політична партія. Радикалізм. Лібералізм. Автономісти. Самостійники. Програма партії. Пропаганда. Агітація.	Розвиток капіталістичних відносин змінив класову структуру українського суспільства. Перехід від пропаганди до агітації привів до виникнення політичних партій в Україні.	Закономірності формування історичних знань учнів на рівні історичних теорій методикою поки що не досліджені.

творення навчальної історичної інформації у фактологічні історичні знання. Після цього **вчитель** пропонує школярам пригадати, що вони знають про такі українські політичні організації, як Кирило-Мефодієвське товариство та Братство тарасівців. Вислухавши відповіді, вчитель пропонує учням текстову порівняльну таблицю (таблиця подається у завершеному вигляді).

Наведена нижче **таблиця 3** опрацьовується в процесі співбесіди вчителя та учнів. Для того, щоб учні змогли виділити «лінії порівняння», доцільно запропонувати для обгово-

рення такі питання:

1. Кого об'єднували Кирило-Мефодієвське товариство та Братство тарасівців?
2. Що було спільного у членів цих організацій?

Таблиця 3. Порівняння політичної партії та політичної організації.

Лінії порівняння	Кирило-Мефодієвське товариство. Братство тарасівців	Політична партія (РУРП)
Кого об'єднували?	Одномумців	Одномумців
Принцип об'єднання	Наявність спільної мети	Наявність спільної мети
Основа об'єднання	Програма діяльності	Програма діяльності
Характеристика діяльності	Пропаганда	Агітація

3. Чому вони об'єдналися?

Як правило, учні наводять конкретний фактичний матеріал. Їм важко зробити необхідні узагальнення. Вислухавши відповіді учнів, **вчитель** ще раз наголошує на спільних рисах у членів цих політичних організацій. Далі він поступово підводить учнів до висновку, що ці організації об'єднували одномумців, які мали спільну мету та програму діяльності. **Вчитель**

що в такому разі виникає ситуація, коли школярам нібито здається, що вони знають, що таке «політична партія», але визначити, «що це таке» не можуть. Така ситуація засвідчує, що на рівні повсякденного чуттєвого досвіду **учні** мають певні уявлення про поняття «політична партія». Але розуміння поняття «політична партія» на рівні логічного мислення відсутнє. Спираючись на такі повсякденні уявлення, вчитель історії має можливість формувати логічне розуміння зазначеного явища. Таке первинне розуміння досягається за допомогою репродуктивного методу навчання. Результатом є історичні знання учнів на фактологічному рівні.

Продовжуючи урок, **вчитель** говорить, що у 1890 році в Галичині виникла перша в Україні політична партія — Русько-українська радикальна партія (РУРП). Але, зауважує **вчитель**, політичні організації виникали в Україні і раніше. *Чим же політична партія відрізняється від інших політичних організацій?* Постановка такого риторичного питання викликає у учнів певні розумові ускладнення. І це не дивно. Учні не знають «з чим порівнювати» і «як порівнювати». На перший погляд, використання риторичних запитань в процесі навчання позбавлене всякого сенсу. Але постановка таких питань дозволяє, як вже зазначалося вище, створювати ситуацію розумового напруження у свідомості учнів і здійснювати первинне пере-

робить висновок про те, що між політичними партіями та політичними організаціями більш раннього періоду історії України повинні існувати спільні риси. **Учням** пропонується назвати їх. Вислухавши учнів, **вчитель** наголошує на тому, що повинні також існувати і відмінності між політичними партіями та іншими політичними організаціями. Він звертається до учнів з відповідним риторичним запитанням: *які ж це відмінності?* Звісно, що відповіді на таке запитання дев'ятикласники неспроможні. До речі, і добитися **вчителю** такої відповіді не потрібно.

Мета постановки риторичного питання в даному разі інша. Таке питання дозволяє повернути увагу учнів до того, що певні історичні явища мають як схожі риси, так і відмінності. Саме завдяки цьому відбувається формування історичних знань учнів на фактологічному рівні.

Витримавши паузу, яка потрібна для того, щоб учнівська думка досягла певного напруження, **вчитель** наголошує на розрізненні між політичною партією та іншими політичними організаціями, наприклад, політичними гуртками. Він підкреслює, що політична партія веде агітаційну діяльність в широких колах населення, а політичний гурток проводить лише пропаганду серед вузького кола одноподумців.

Наступний етап уроку присвячується опануванню навчального матеріалу про такі політичні партії Галичини, як УНДП та УСДП. Повідомивши **учням** необхідний фактичний матеріал, **вчитель** звертається до них з питанням: *про що свідчить виникнення в Галичині нових політичних партій?* Практика навчання свідчить, що дев'ятикласникам доволі важко відповісти на поставлене питання. Їх

відповіді нерідко дуже далекі від його суті. Вислухавши декілька помилкових відповідей, **вчитель** нагадує, що політична партія об'єднує одноподумців, має певну мету та програму. Після цього дев'ятикласники доходять висновку, що різні політичні партії об'єднують людей з різними поглядами і мають, відповідно, різні цілі та

програми. Спираючись на ці міркування учнів, вчитель пропонує порівняльну **таблицю 4**.

Після того, як **учні** під керівництвом **вчителя** процесі роботи в тексті підручника опрацюють зміст таблиці, їм пропонується наступні питання.

1. Які висновки можна зробити на основі аналізу таблиці?

2. Чому політичні партії мали такі розбіжності в програмах?

3. Чому представники різних прошарків населення мали різні погляди на рішення одних і тих же проблем?

Після належного опрацювання наведеної вище таблиці **вчитель** пропонує учням самостійно визначити поняття «політична партія». Вислухавши декілька **учнівських** відповідей, **вчитель** уточнює та коригує визначення цього поняття.

Наступним етапом у формуванні історичних знань учнів є опанування навчальної інформації на рівні усвідомлення тих чи інших історичних закономірностей. Подальша робота в цьому напрямку продовжується на уроці, присвяченому виникненню політичних партій Наддніпрянщини. Але вона має вже більш високий рівень завдяки використанню методів про-

блемної групи і, зокрема, такого методичного прийому, як евристична бесіда. Емпіричні спостереження та теоретичні дослідження доводять, що саме вона дозволяє підняти історичні знання учнів з рівня історичних понять на рівень розуміння історичних законів.

Починаючи урок, **вчитель** звертається до **учнів** із запитанням: *що таке політична партія?* Цього разу зазначено запитання вже не носить риторичного характеру. Пояснюється це тим, що відповідні знання у школярів на логічному рівні

вже сформовані. Але практика навчання доводить, що у певної частини учнів, незважаючи на проведену раніше роботу, ці знання перебувають на явно недостатньому рівні. В такому разі доцільно запропонувати **учням** звернутися до відповідних записів в зошитах. Після того, як школярі пригадають визначення понят-

Таблиця 4. Порівняння РУРП, УНДП та УСДП.

Лінії порівняння	РУРП	УНДП	УСДП
Мета	Автономія Галичини в складі Австро-Угорщини	Державна незалежність України	Захист інтересів найманих працівників
Програмні вимоги	Соціалістична перебудова суспільства	Розв'язання національного питання	Соціалістичні перетворення у суспільстві
Соціальна база	Українське населення Галичини	Українське населення Галичини	Наймани робітники.
Методи діяльності	Реформи	Революція	Парламентські методи діяльності

та, **вчитель** повідомляє, що цей урок буде присвячений виникненню політичних партій Наддніпрянщини. Далі **учням** пропонується для самостійної роботи порівняльна таблиця (див. **табл. 5**), яку треба заповнити в процесі самостійної роботи учнів з текстом підручника.

Ще до того, як **учні** почнуть опрацьовувати наведену таблицю, доцільно запропонувати їм таке запитання: *які записи треба зробити в першій колонці таблиці, тобто, які треба виділити лінії порівняння політичних партій Наддніпрянщини?* Практика навчання свідчить, що таке питання викликає у школярів певні ускладнення. Вони мають місце, навіть незважаючи на те, що раніше аналогічний матеріал вже був опрацьований, причому в такий же спосіб. І це не дивно. Раніше опрацювання навчального матеріалу відбувалося під безпосереднім керівництвом **вчителя** за умови використання реконструктивного методу навчання. Якщо раніше історичні знання учнів були сформовані на понятійному рівні, то тепер мовиться про формування знань на рівні розуміння історичних закономірностей. Для того, щоб вийти з такого становища, **вчителю** необхідно запропонувати учням звернутися до аналогічної таблиці

Таблиця 5. Порівняння політичних партій Наддніпрянщини

Лінії порівняння	РУП	УДП	УРП	УСДС (Спілка)	УСДРП	УНП
Політична мета.	Автономія України	Автономія України	Автономія України	—	Автономія України	Незалежна Україна
Соціально-економічні гасла	Соціалістичні перетворення.	Соціалістичні перетворення	Соціалістичні перетворення	Соціалістичні перетворення	Соціалістичні перетворення	—
Соціально-база	Селяни	Інтелекція	Інтелекція	Робітники	Робітники	Суттєвого впливу не мала
Методи діяльності	Реформи	Реформи	Реформи	Революція	Революція	Революція

щодо характеристики політичних партій Галичини. Після цього **учням** пропонується пояснити, чому «лінії порівняння» розташовані в першій колонці таблиці саме таким чином. Практика навчання свідчить, що **дев'ятикласники** висловлюють найрізноманітніші думки, часто дуже далекі від істини. В разі виникнення такої ситуації (а практика свідчить, що вона виникає дуже часто) **вчителю** необхідно побудувати евристичну бесіду в такий спосіб, щоб

поступово підводити **учнів** до необхідних висновків. Питання такої співбесіди можуть бути приблизно такими.

— Чому всі політичні партії на перше місце завжди ставлять мету діяльності?

У **дев'ятикласників** знов виникають певні розумові ускладнення. Саме завдяки такому питанню **вчитель** концентрує увагу учнів. Витримавши паузу, він знов звертається до **учнів** із наступним запитанням.

— Що таке політика?

На цей раз **дев'ятикласники** теж висловлюють різноманітні думки. Але всі вони, так чи інакше, зазначають, що політика — це боротьба за владу в державі. Продовженням співбесіди є такі питання.

— Що ж таке влада? Для чого тій чи іншій партії потрібна влада?

Відповідаючи на питання, **учні** відзначали, що влада — це можливість впливати на хід подій в бажаному напрямку. Політичні партії ведуть боротьбу за владу для того, щоб мати можливість втілювати в життя свої програми. Далі їм пропонується таке запитання:

— Що таке програма політичної партії?

Вислухавши відповіді **учнів** та узагальнивши їх, **вчитель** пропонує встановити зв'язки між соціально-економічними гаслами тієї чи іншої партії та її соціальною базою. **Дев'ятикласники** відзначають, що програма політичної партії — це такий документ, у якому відбиті інтереси певних прошарків населення. Та частина населення, інтереси якої виражає певна політична партія, і становить її соціальною базу. І, нарешті, методом співбесіди необхідно встановити зв'язок між метою, програмою, соціальною базою певної політичної партії, з одного боку, та методами діяльності партії, з іншого.

Учні вказують, що політичні партії намагаються реалізувати свої програми. Для цього вони використовують певні методи. Це може бути боротьба за реформи, або намагання змінити суспільство шляхом швидких кардинальних перетворень, тобто шляхом революції. Таким чином, всі суттєві риси такого поняття,

як «політична партія», виявилися взаємопов'язаними. Саме це дозволило підняти історичні знання учнів на рівень розуміння конкретних історичних закономірностей.

Підводячи підсумки дослідження проблеми використання системи методів навчання історії, можна зробити такі висновки. Використання в процесі навчання репродуктивного методу навчання дозволяє формувати історичні знання на фактологічному рівні. Досягається це шляхом постановки риторичних запитань. Створення фактологічної бази знань є обов'язковою

передумовою подальшого їх вдосконалення. Завдяки використанню реконструктивних методів навчання історичні знання учнів досягають понятійного рівня. І сприяє цьому такий методичний прийом, як текстова порівняльна таблиця. Нарешті, проблемні методи навчання дозволяють формувати розуміння учнями історичних закономірностей. Таким чином, дотримання наступності методів навчання історії є обов'язковою умовою формування повноцінних історичних знань учнів.

